

Opponensi vélemény

Zsolnai Anikó

„Szociális kompetencia fejlődése és fejlesztése lehetőségei gyermekkorban” című

MTA Doktora munkájáról

Zsolnai Anikó pedagógiai munkásságának és benyújtott disszertációjának fő kérdése az, hogy miként lehetne pedagógiai eszközökkel hozzásegíteni a tanulókat (a jövőendő felnőtt állampolgárokat), ahhoz, hogy optimálisan fejlődjenek érzelmi és társas magatartásukban, szociális készségeikben és szociális kompetenciájukban. Több évtizeden át következetesen kutatta a szociális kompetencia bizonyos összetevőinek fejlődését az óvodáskortól a serdülőkor kezdetéig és azt, hogy pedagógiai keretek között milyen lehetőségek vannak arra, hogy a spontán fejlődési folyamatot fejlesztéssel befolyásolják. Ezen a téren kifejtett kutatómunkája azért is különösen fontos, mert - ahogyan ő is írja disszertációjában -, a hazai pedagógia erősen kognitív fejlesztés hangsúlyú és a szocio-emocionális fejlesztés csak mellékes és hangsúlytalan, szemben az Amerikai Egyesült Államokkal és számos európai országgal, ahol sokféle a szocio-emocionális fejlődést szolgáló iskolai és iskolán kívüli program létezik.

Zsolnai Anikó disszertációja ennek több évtizedes, a szociális kompetencia fejlődése és pedagógiai fejlesztése terén végzett szisztematikus, mind mennyiségét, mind minőségét tekintve impresszív kutató-fejlesztő munkának az összefoglalása.

A szociális kompetencia és a szociális készségek területe számos definíciós kérdéssel küzd és valójában nincs konszenzus a velük foglalkozó szakemberek között, hogy mi is tartozik a fenti fogalmak alá, ahogyan nincs egyetértés abban sem, hogy milyen eredetűek ezek a működésmódok, mi határozza meg és milyen mértékben a fejlődésüket, milyen módon és milyen összetevők mentén mérhetők tudományosan megbízható módon. Ezek a kérdések alapvetően a pszichológiai tudományok keretében jelennek meg. A neveléstudomány az alkalmazásra fókuszál, és azt vizsgálja, hogy miként fejleszthetőek ezek a készségek iskolai keretek között pedagógiai-pszichológiai eszközökkel, és hogyan lehet ezeket a beavatkozásokat és a pedagógiai hatékonyságukat tudományos eszközökkel mérni és igazolni. Zsolnai Anikó ezért munkássága során és ebben a disszertációjában is arra a rendkívül nehéz feladatra vállalkozik, hogy két tudomány egymástól eltérő szemléletmódját, kutatási hagyományait, paradigmáit, standardjait olyan mértékben összebékítse, hogy azzal legfőbb célját, a pedagógiai fejlesztést a leghatékonyabban szolgálni tudja. Az interdiszciplinaritás

nagyon komoly kihívás elé állítja a kutatót, mert meg kell találnia azt a találkozási felületet és elmélyültségi szintet, amelyen mozogva mindkét tudományterület elvárásainak a szükséges mértékben meg tud felelni anélkül, hogy az egyik vagy másik területhez köthető munka színvonalát fel kellene áldoznia. Zsolnai Anikó munkássága és disszertációja az összeegyeztetés nagyon sikeres példája. Ugyanakkor a bírálatom tükrözni fogja, hogy én a pszichológia tudománya felől közelítve hol próbálnám őt ennek a tudománynak és az ott felgyűlt korszerű tudásanyagának még jobban megfeleltetni, miközben elismerem és tudom, hogy a határmesgyn mozgás bizonyos kompromisszumokkal jár mindkét terület irányában.

A disszertáció első része a teoretikus alapokat teremti meg, valamint igyekszik kijelölni és körülhatárolni azt a fogalmi területet, amely a kutatómunka tárgyát képezi a képességek, készségek, kompetenciák fogalma körüli meglehetősen szakirodalmi “zűrzavarban”. Ilyen kérdés például, hogy mi a szociális képesség és a szociális készség közötti különbség, illetve egyáltalán van-e különbség, mert nagyon gyakran a szerzők ezeket szinonimaként használják akkor is, ha közben elkülönítik őket. Míg abban többnyire egyetértenek, hogy a társas készségek tanultak és az elsődleges szocializációs közeg a család, a szociális képességeket hol öröklöttek, hol tanultnak tekintik, hol pedig bizonyos képességeket alapvetően öröklöttek, míg másokat tanultnak tételeznek. A szociális kompetencia fogalmának az értelmezése, amely ezekből épül fel talán még bonyolultabb kérdéseket vet fel. Vagyis igaz rá az, hogy mindenki tudja, hogy nagyjából mit értenek ezen, de ha elkezdik tudományosan definiálni, akkor vannak szűkebb és tágabb definíciók, az egyes szerzők esetenként nagyon különböznek egymástól abban, hogy milyen képességeket/készségeket tekintenek az összetevőinek, vagyis a szociális kompetencia komplex rendszerét tételező koncepciók tele van pszichológiai ellentmondásokkal. Ez részben a konstruktum jellegéből fakad: ahogyan Zsolnai Anikó írja, a “szociális kompetencia olyan multidimenzionális változónak tekinthető, amely létezésére csak logikai úton következtethetünk, közvetlenül nem figyelhető meg.”

A társas kompetenciákkal foglalkozó magyar pedagógiai kutatás szerencsés helyzetben van, mert szilárd hagyományokra építhet. Nagy József szegedi pedagógia professzor kidolgozott egy, az úgynevezett szociális-érdekérvényesítő képességekre vonatkozó rendszert (Nagy, 2000). Noha számos elemében ez a rendszer is vitatható, de ha megjelent volna a nemzetközi szintén, akkor komoly elismertségre tehetett volna szert, mert eredeti megközelítésével és átgondoltságával messze túltesz számos nevéssé és idézetté vált külföldi szerző munkáján. Az elméleti bevezetőben többször is megjelenik Nagy József rendszere, hol több, hol

kevesebb részletességgel. Talán szerencsésebb lett volna egy helyen bemutatni, de akkor kellő részletességgel és kritikaibb elemzéssel elhelyezni a különböző nemzetközi elméletek között.

A szociális kompetencia olyan komplex és olyan elmosódó fogalom, amelybe lényegében minden beletartozhat, ami a társas viselkedéssel akár minimálisan is kapcsolatba hozható. Ezért lehet az, hogy a harmadik, "A szociális kompetencia fejlődése gyermek és serdülőkorban" című fejezet egy fejlődéslélektan tankönyv (Cole és Cole, 2001-es tankönyvve gyakori hivatkozás a szövegben) rövidített szocio-emocionális fejlődés fejezeteinek felel meg. Mivel nagyon sokféle pszichés működés fejlődését kellene sorban, szisztematikusan, a legújabb tudományos eredményeket tekintetbe véve ismertetni, majd ezeket integrálni, a jelen összefoglaló egy kevésbé mélyre hatoló, inkább pedagógiai szakemberek, mint az egyes területek pszichológus szakemberei számára hasznos összefoglaló. Talán ezért lehet az, hogy például a fejlődéslélektani kutatásokban az utóbbi évtizedekben kimelt szerepet kapott tudatelméleti kutatások, amelyek a társas megismerés kognitív és affektív összetevőiről számos új ismeretet tártak fel, nem kerültek röviden sem ismertetésre, bár a szociális kompetenciák egyik legfontosabb vizsgálódási területén a proszociális viselkedés alakulásában fontos szerepet játszik, hogy a gyerekek mennyire tudják értelmezni önmaguk és a másik mentális állapotát és szándékait. A tudatelmélet képessége a társas alkalmazkodáshoz elengedhetetlenül fontos, ennek birtokában vagyunk csak képesek a velünk interakcióba lépő egyének viselkedését előre jelezni, magyarázni. Azért is lehetett volna ezzel foglalkozni, mert ha ma a szociális kompetencia fejlesztésre rákeres valaki, akkor számos programot talál autizmus spektrum zavarral rendelkező gyermekek számára, amely programok lebontva és specifikusan, bizonyítékokon alapuló módszerekkel célozzák a fejlesztést olyan területeken, amelyekről ez a disszertáció szól.

A kulturális különbségek tárgyalása esetében ugyancsak a kulturális összehasonlító pszichológia által megkívánt ismeretek igénye ütközik a pedagógiai kutatások számára adekvát elmélyültség igényével. Mind a kötődés terén – Keller, H., (2013). Attachment and culture. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(2), 175 –194. –, mind pedig a szocio-emocionális készségek terén – Chen, X., French, D.C., Schneider, B.H., (2006). *Peer relationships in cultural context*. Cambridge:Cambridge University Press) nagyon nagy mennyiségű kutatási adat halmozódott fel. A Lázár Imre 25 évvel ezelőtt írt és kiadatlan pszichoimmunológiáról írt antropológiai irányultságú kandidátusi értekezésére történő

hivatkozások nem feltétlenül tekinthetők e különbségek legkorszerűbb értelmezési keretének, igaz, a disszertációban szereplő rá hivatkozott megállapítások általában megállják a helyüket. A kulturális pszichológus számára időnként túl általánosító megállapítások (“Az arabok állítólag....” 92.old.; a bizalom hézagossága az izlandi gyerekek esetében 93.old.) ugyancsak a diszciplinák közötti különbségeket tükrözhetik.

A disszertáció második része a szociális kompetencia fejlődésének és fejlesztésének empirikus vizsgálatsorozatát mutatja be, de végigkíséri az olvasót egy kutatói életpálya egymásra épülő kutatási kérdésein és válaszain is – például azon, hogy milyen összetevői fejleszthetők és mely összetevői nem a szociális magatartásnak, illetve milyen szerepet játszik a kötődés a társas kompetenciák kialakulásában. Zsolnai Anikó röviden összefoglalja azt a korábbi kutatási eredményét, hogy az általa vizsgált összetevők közül az extravertió, az érzelmi stabilitás és a nyitottság stabil jellemzője a gyerekeknek, és ezért a fejlesztő programoknak nem ezekre kell/lehet irányulniuk.

A második rész harmadik alfejezetében bemutatott olasz-magyar kulturális összehasonlító kutatás azok közé a vizsgálatok közé tartozik, amelyeknek a fő kérdése egy jelenség univerzalitásának a vizsgálata, vagyis az, hogy mennyiben tekinthetők bizonyos fejlődési fázisok minden kultúrában azonosnak. Ezek a vizsgálatok kevésbé igénylik a két összehasonlított kultúra/nemzet kulturális jellemzőiben való elmélyülést és az eredményeknek az ezekbe való beágyazását, mert épp azt akarják bizonyítani, hogy ezeknek nincs igazán meghatározó jelentőségük az adott pszichés folyamat fejlődésében. Ezért kevésbé hiányolható az, hogy nincsenek a várható kulturális különbségekre vonatkozó hipotézisek, valamint hogy a kapott eredmények (pl. olasz gyerekeknél a legfiatalabbakra jellemző az agresszív stratégia, míg a magyar gyerekek esetében a legidősebbekre) sem kerülnek kulturális keretben értelmezésre. Ugyanakkor nyitva marad az a kérdés, hogy vajon a kutatás eredményeként kirajzolódik-e valamilyen mintázatbeli különbség a két csoport között. Mert az egyes alkészségek hol így, hol úgy különböznek, és különböző életkori csoportok szerint is más és más különbözik. Vajon mutatnak-e ezek valamilyen értelmezhető mintázatot, amelyet kulturális hatásként lehet értelmezni? Zsolnai Anikó ekérdések megválaszolásának hiányát a kis elemszámmal magyarázza, amely nem tesz lehetővé mélyebb értelmezést.

Az agresszív és proszociális viselkedést kutató vizsgálatsorozat mind mintáját (óvodás kortól a serdülőkorig), mind módszertani változatosságát, mind pedig szisztematikusságát tekintve

példaértékű. A társas kompetencia vizsgálata és fejlődési állomásainak a feltárása az óvodás korosztályban komoly gyakorlati és különösen nagy módszertani nehézségeket jelent. Zsolnai Anikónak sikerült az életkori sajátosságoknak megfelelő módszereket adaptálnia, és a trianguláció módszerével ugyanarról a jelenségről többféle forrásból adatokat nyernie. Az óvodások önbeszámolója mellett a velük folytatott bábozós vizsgálat és az őket nevelő pedagógusok kikérdezése együttesen adott képet a fejlődési állomásokról. Kisiskolások és serdülők esetében az önbeszámolót a pedagógusok értékelése egészítette ki. A pedagógusok részvétele tette lehetővé azt, hogy ne csak az agresszív és proszociális viselkedést meghatározó szociális és érzelmi képességek fejlődéséről lehessen adatokat nyerni, hanem arról is, hogy miként változik különböző korosztályokban az ön-kép és a pedagógusok által alkotott benyomás közelsége illetve távolsága, melyik korosztályban „megbízhatóbb” a pedagógusok jellemzése. Fontos eredménye még az óvodáskori keresztmetszeti vizsgálatoknak, hogy az egymással kapcsolatban álló készségek mintázata nem változik lényegesen az életkor előrehaladtával, stabilnak mutatkozik.

Kifejezetten egyedülálló, hogy mind az óvodás, mind az iskolás korosztály esetében a keresztmetszeti vizsgálatok mellett Zsolnai Anikó longitudinális vizsgálatot is végzett. A nemzetközi és a hazai szakirodalomban is rendkívül ritka a longitudinális vizsgálat, mivel a kutatók a kutatásszervezési okokból sokkal egyszerűbb keresztmetszeti vizsgálatokat preferálják például azért, mert óriási lehet a lemorzsolódás, és nagyon nehéz lehet a résztvevők évekkal későbbi felkutatása, a szülők meggondolhatják magukat stb. A longitudinális és a keresztmetszeti vizsgálat kombinációja arra is rávilágít, hogy vajon mennyire megbízhatók a keresztmetszeti vizsgálatok által mutatott fejlődési tendenciák. Zsolnai Anikó eredményei alapján a keresztmetszeti vizsgálatok nagyon hasonló képet mutatnak, mint a longitudinális vizsgálatok, ebből következően azok adott esetben önmagukban is kellően megbízható képet nyújthatnak a társas kompetenciák fejlődéséről. Ez a fajta megerősítés azért is nagyon lényeges, mert a statisztikai vizsgálatok esetében nem történt hatásnagyság vizsgálat, amely bizonyítaná azt, hogy a talált szignifikáns eltérések valóban jelentéssel teliek, de a különböző vizsgálati forrásból származó eredmények egymást erősítik.

A kutatások arra a kérdésre is választ kerestek, hogy spontán módon, szakszerű beavatkozás nélkül fejlődnek-e a szociális készségek: az eredmények ellentmondásosak, bizonyos esetekben az életkor előrehaladtával nem fejlődésről, hanem visszafejlődésről lehet beszélni.

Bizonyos feltárt változások szinte zavarbaejtőek. Kiragadva néhányat: miért nő vajon a bántalmazás, a verbális és fizikai agresszió, valamint a negatív érzelmek kifejezésének aránya az életkorral és vajon miért kérnek az idősebbek kevesebb segítséget a helyzet megoldásához kortársaiktól? Mit mondanak ezek az eredmények a családi és iskolai szocializáció minőségéről? Zsolnai Anikó mivel magyarázza ezt?

Az agresszív és proszociális készségek fejlődésének elméleti átgondolásban és az eredmények értelmezésében is Patricia Hawley ezen a területen végzett kutatásainak felhasználása nagyon hasznos lett volna. Patricia Hawley az evolúciós fejlődéslélektan nemzetközileg ismert képviselője, akinek *erőforrás kontroll* elmélete – Hawley, P.H. (1999). *The ontogenesis of social dominance: A strategy-based evolutionary perspective. Developmental Review, 19, 97-132.* – extenzív kutatási eredményekre támaszkodva tárgyalja a proszociális és “agresszív” stratégiák működtetését gyermek és serdülő korban. Az ún. “dupla stratégia” ismerete segíthet azoknak az ellentmondásoknak a feloldásában, amelyeket az 54. oldalon tárgyal Zsolnai Anikó, nevezetesen, hogy a gyermeki agresszív magatartással kapcsolatban ellentmondóak az eredmények, mert egy részük azt találta, hogy az agresszív gyermeket elutasítják a társai, mások viszont azt, hogy elfogadják. Ugyanígy magyarázat nélkül maradt a disszertációban a kutatásoknak az az eredménye, mely szerint a szülők iskolai végzettségével mind a proszociális, mind az agresszív magatartás pozitív összefüggést mutat, majdnem azonos korrelációs értékekkel. Hawley – Hawley, P.H. (2003). *Prosocial and coercive configurations of resource control in early adolescence: A case for the well-adapted Machiavellian. Merrill-Palmer Quarterly, 49, 279-309*; Hawley, P.H., Little, T.D., & Card, N.A. (2008). *The myth of the alpha male: A new look at dominance-related beliefs and behaviors among adolescent males and females. International Journal of Behavioral Development, 32, 76-88* – minden korosztályi csoportban azokat találta a legnépszerűbbeknek és legdominánsabbaknak, akik az agresszív/fenyegető/domináns magatartást a proszocialitással voltak képesek ötvözni. A jövőben a proszociális és az agresszív társas magatartás szétválasztása helyett érdemes lenne ezeknek a kombinációit/mintázatait is klaszter elemzéssel megvizsgálni, hátha elkülöníthető egy olyan csoportja a diákoknak, akik ezzel a “dupla stratégiával” jellemezhetőek.

Zsolnai Anikó a disszertációban bemutatott kutatássorozatával meggyőzően bizonyította, hogy a társas készségek célzott iskolai fejlesztés hiányában nagyon kevésbé fejlődnek, sőt bizonyos esetekben az életkor előrehaladtával éppenséggel a kevésbé konstruktív társas

helyzetmegoldások kerülnek előtérbe. A kutatás lehetővé tette az úgynevezett “bölcshet intervenciót” (Walton, 2014), amely a befolyásolandó pszichés konstruktumok helyes meghatározásán és a résztvevő korosztályok pszichológiai szükségleteinek az ismeretén alapul. Ezek a feltáró kutatást követő és arra építő intervenciók kutatások bizonyították, hogy ha a kísérleti csoportban a beavatkozást követően fejlődés tapasztalható, akkor az ténylegesen a fókuszált fejlesztésnek tudható be. Ennek azért van nagy tudományos jelentősége, mert a fejlesztő célú intervenciók szakirodalma nagyon sok kérdéssel küzd, elsősorban annak a bizonyításával, hogy a beavatkozások után mért változások valóban a szisztematikus fejlesztő programnak, nem pedig egyszerűen az életkor növekedésével járó fejlődésnek, illetve sok más, az életben hatásként megjelenő tényezőnek tulajdoníthatóak-e.

Zsolnai Anikó többször rámutat arra, amit a szociális kompetencia különböző nemzetközi modelljei is hangsúlyoznak: nevezetesen hogy a szociális kompetencia és a szociális készségek kulturális kontextusba ágyazódnak és annak keretében értelmezhetőek. A saját eredmények bemutatása során többször utal arra, hogy azok megegyeznek a nemzetközi vizsgálatok eredményeivel. Több évtizede vizsgálja ezt a területet magyar óvodások, kisiskolások, serdülők körében. Hogyan látja: van-e olyan jellegzetessége a magyar eredményeknek, amely eltér a nemzetközi eredményektől?

A disszertáció mellett érvel, hogy az iskolai évek során korán megkezdett és sok éven át tartó pedagógiai kutatásokkal megalapozott tudatos fejlesztésre van szükség ahhoz, hogy a szociális kompetencia terén meglévő egyenlőtlenségeket csökkenteni lehessen és mindenkit a lehető legjobban lehessen ezen a téren a kibontakozáshoz segíteni. Ennek további jelentősége az, hogy a kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy a szociális kompetencia a tanulmányi sikerességgel is összefüggéseket mutat, vagyis nemcsak a szociális készségek terén, hanem a tanulmányok terén meglévő különbségeket is csökkenteni lehetne vele.

A disszertáció világos és gondos nyelvezetű és jól követhető. A hivatkozások pontosak.

A doktori mű mind tartalmában, mint jelenlegi formájában megfelel az MTA doktoraival szemben támasztott követelményeknek, ezért javaslom a nyilvános vita kitűzését és az MTA doktora cím odaítélését.

Budapest, 2019 november 5.

Prof. dr. Fülöp Márta D.Sc.

